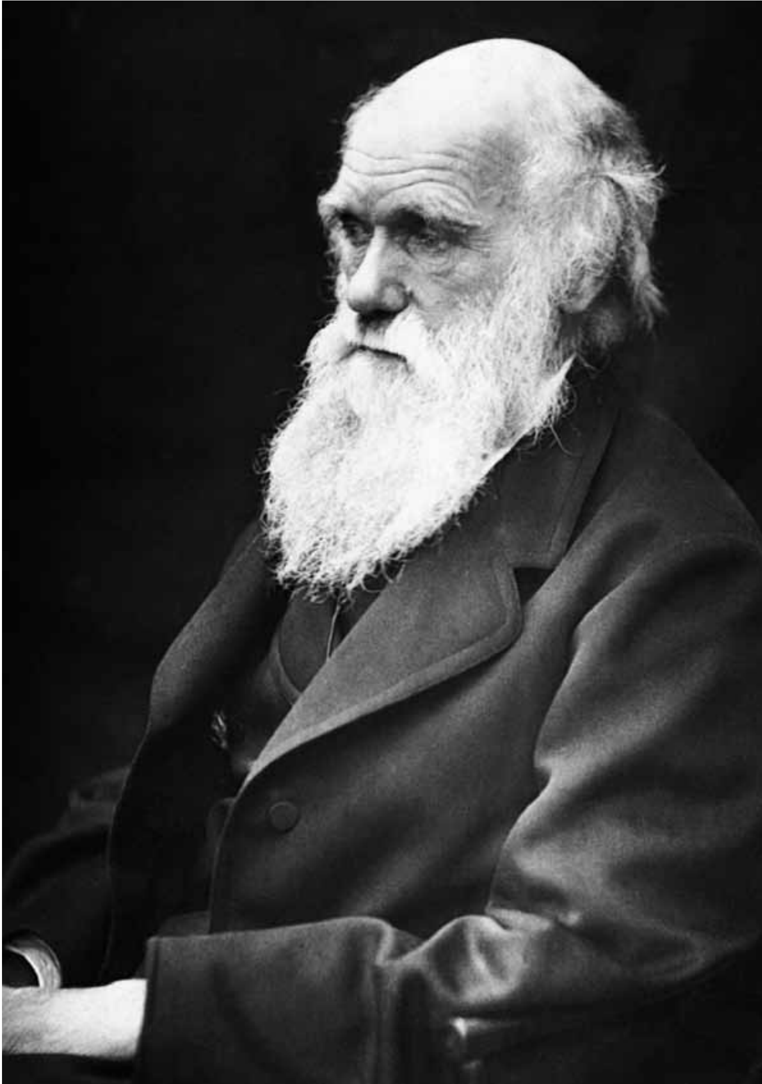
DARWİNİZMDEN ATEİZME

TÜRKİYE'DE TARİH EĞİTİMİNİN EVRİMİ

ZAFER TOPRAK

"Tanrıyı bulan, bunun sırlarını açan ve bugün hâlâ açmağa çalışılmakta olan insan zekâsıdır."... "Din fikri, insanlar cemiyet hayatına sarahaten atıldığı nispette genişlemeye başlar, vahdet mefhumuna yaklaşır ve nihayet, tabiatın kudret ve azametiyle daha ziyade anlaşılması kabil, hakikî bir mahiyet alır. Görülüyor ki insanlar cemaat halinde yaşamaya başladıktan sonra, diğer ictimaî müesseseler gibi din müessesesini de vücude getirmişlerdir. Ülûhiyyet mefhumunu bulan, bu mefhumun sırlarını keşfeden ve bugün dahi keşfetmiye devam eden, insan zekâsıdır."***

Charles Robert Darwin (12 Şubat 1809 — 19 Nisan 1882), İngiliz biyolog ve doğa tarihçisi.

Türkiye'de eğitim kurumlarında bilimin "uhrevî" alandan "dünyevî" alana geçişinde tarihin ayrı bir rolü vardır. Bu süreç Tanzimat sonrası başlamış ve Cumhuriyet'in ilk on yıllarına kadar sürmüştü. 19. yüzyılda Fransa'daki "*grandes écoles*" anlayışıyla Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye türü yükseköğretim kurumlarının kurulması Batı eğitim kurumlarındaki kimi ders programlarının da Türkiye'de benimsenmesine neden olacaktı. Ancak, bu geçiş sürecinde eskiyle yeni, geleneksel "uhrevî" ilim anlayışıyla "dünyevi" bilim görüşü bir arada sürdürülmüştü. Ders kitaplarının düzenlenişi de Abdülhamid rejiminin sonuna, 1908'e kadar bu doğrultuda gerçekleştirilmişti. II. Meşrutiyet yıllarında "uhreviyyet" din derslerine bırakılmış ve giderek "seküler" nitelikte ders kitapları oluşturulmuştu. Ancak, bu süreçte, tarihin bir alanı sorun oluşturuyordu. O da günümüzde "ilkçağ" diye nitelenen alandı. Geçmiş ders kitaplarında ilkçağ "kurun-ı evvel" olarak niteleniyordu. Kurun-ı vusta" ortaçağ, "kurun-ı âhir" ise "yeniçağdı". İleriki yıllarda "asr-ı hazır" diye "yakınçağ"a tekabül edecek bir tasnif daha yapılacaktı.

* *Ortamektep İçin Tarih I*, İstanbul; Devlet Matbaası, 1933, s. 23.

** Tarih I – Tarihten *Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar* – T.T.T.Cemiyeti tarafından yazılmıştır, İstanbul; Devlet Matbaası, 1932, s. 24

TARİH-İ MUKADDES

"Kurun-ı evvel"in ilk evreleri, yani "ilkçağ"ın başlangıcı, II. Meşrutiyet yıllarına kadar "uhrevî" alana hasredilmişti. İnsanın ortaya çıkışı kutsal kitapların ana temalarından biri oluşu ve bu alanda "bilimsel" alanda bilgilerin ancak 19. yüzyılla birlikte ve özellikle Darwin'in bulguları doğrultusunda şekillenmesi Osmanlı eğitim sisteminde ilk çağlarla ilgili bilgilerinin "mukaddes" denilen bir alana hasrolmasına neden olmuştu. Nitekim 1908'e kadar eski çağlar "mukaddes" ve "temeddün" diye iki ayrı dönemden oluşuyordu.

Memed Murad'ın *Tarihi Umumî*'si, 1307.

Ali Tevfik'in *Fezleke-i Tarih-i Umumî*'si, 1309.

Mizancı Murad'ın tarih kitabından Kara Afrika'nın oluşumunu da öğrenmiş oluyorduk: "Ham'ın bir kabahati üzerine pederi tarafından hakkında beddua vaki' olduğundan nesli renkçe kara olmuştur" bu konuda kitapta yer alan satırlardı. Bugünkü dille, Ham bir kabahati nedeniyle babası Hazret-i Nuh'un bedduasını alıyor ve Ham'ın nesli böylece "renkçe kara" oluyordu. Böylece Kara Afrika'nın insanlarının derilerinin neden kara olduğu açıklanmış oluyordu.

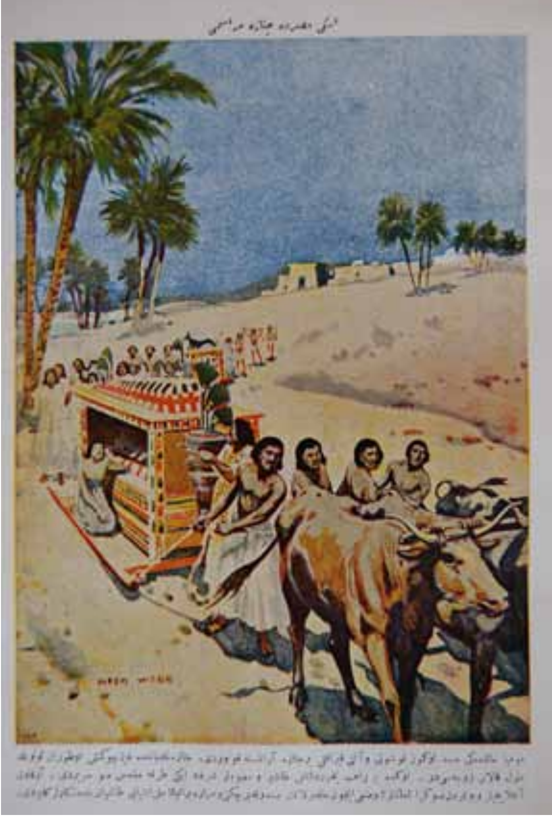
" Tarih-i Mukaddes" *Tevrat* kökenli "bilgi"leri içeriyor, "temeddün" ise Batı tarzı "medeniyetler tarihini kapsıyordu.

Bu süreci en iyi Ali Tevfik'ten izlemek mümkündü. Ali Tevfik, genellikle Mekteb-i Mülkiye ve idadî mektepler için hazırladığı coğrafya kitaplarıyla tanınıyordu. Memâlik-i Osmaniyye Coğrafyası[1] 1900 yılında, *Mufassal Memâlik-i Osmaniyye Coğrafyası*[2] ise 1913 yılında yayınlanmış ders kitaplarıydı. Ancak, bu kitaplardan önce bir de tarih kitabı hazırlamıştı. *Fezleke-i Tarih-i Umumî*, "mekteb-i idadî"ler için, rüştiyelerin ardından bugünkü orta-lise arası düzeydeki eğitim kurumları birinci sınıfı için yayınladığı ders kitabıydı. Kitabın yayın tarihi 1309'du. Bu tarihi Rumî sayarsak Miladî takvime göre yayın tarihi 1893'tü. Kısacası 19. yüzyıl kapanırken Osmanlı ortaöğreniminin örnek kitabı sayılabilirdi.[3]

Fezleke-i Tarih-i Umumî, Ali Tevfik'in ders notlarının ilk kısmını oluşturuyordu. Bu nedenle ilk cilt olarak "Tarih-i Kurun-ı Evvelî" alt başlığını taşıyordu. *Fezleke-i Tarih-i Umumî* tarihin türlerini ikiye indirgiyordu: Bunlar yukarıda belirttiğimiz "mukaddes" ve "temeddün"dü. Tarih-i Mukaddes ise iki alt bölümden oluşuyordu. Bunlar "tarih-i enbiya" yani "peygamberler tarihi" ve "Siyer-i Nebi" yani Hazret-i Muhammed'in yaşamöykusüydü. Kurun-ı Evvel, yani ilkçağ tarihine aynı zamanda "tarih-i kadim" de deniyordu. *Fezleke-i Tarih-i Umumî*'de tarih-i kadim, yani eskiçağların tarihi Hazreti Âdem'den başlayarak Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar sürüyordu. "Ezmine-i evvelliye" yani "ilk zamanlar" üç alt bölümden oluşuyordu. Bunlar "Hilkat-ı Âdem", yani Âdem Peygamber'in yaratılışı, "Tufan-ı Nuh" yani Nuh Peygamber'le birlikte dünyanın Tufan'a gark oluşu ve son olarak "İntişar-ı Evlâd-ı Nuh", yani Nuh Peygamber'in oğullarının nesepleri sayesinde dünyanın dört bir yanında insanlığın oluşumuydu.

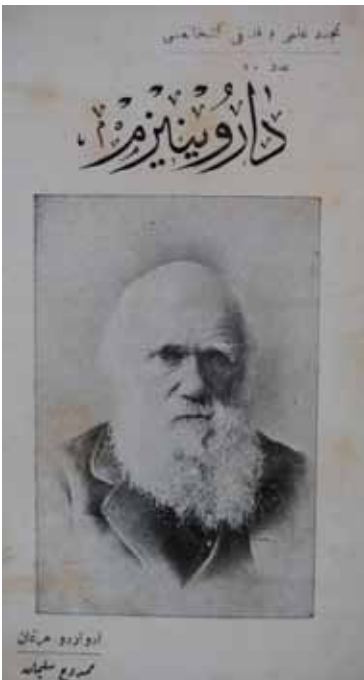
Ali Tevfik'in kitabında ilkçağlarla ilgili olarak şu satırlar yer alıyordu. "Hilkat-ı Âdem-i Aleyhisselam – Ezmine-i evveliyyeye dair kütüb-i semaviyyeden başka elde bir me'haz olmadığından ezmine-i mezkure tevârihine dair kütüb-i mezkure me'haz olunmuştur." Bugünkü dille Âdem'in yaratılışı – ilkçağlara dair semavî, yani kutsal kitaplardan başka elde bir kaynak olmadığı için, söz konusu zamanlara dair semavî kitaplar kaynak olarak kullanılmıştır. Bu kitapta insanlığın doğuşu şu satırlarla yer alıyordu:

"Evvela Cenâb-ı Hakk Hazret-i Âdem Aleyhisselamı topraktan halk edüb onun vücudundan dahi Hazret-i Havva'yı yaratarak Dâr-ı Naîm'e idhal ve orada maişet-i ebediyye ile yaşamağı tecelli etmiş ve bir ağacın meyvasından ekl etmemeği dahi tenbih eylemiş ise de şecere-i menhiyyeden ekl etmeleri cennetten ihraclarını icab etmekle ikisini de dünya yüzüne indirdi." Osmanlıca kelimeler anlaşılmasa da okuyucuların kolay-

***Cihan Tarihi'nin Umumi Hatları* kitabında "Eski Mısır'da Cenaze Merasimi".**

lıkla hatırlayacakları bir dinî bilgi ile insanlık oluşturuluyordu. Bugünkü dile çevirirsek, önce Cenâb-ı Hakk Hazret-i Âdem'i topraktan, onun "vücudu"ndan — biz eğe kemiği diye biliriz - Hazret-i Havva yaratılıyordu. Her ikisi de ebediyen yaşamak üzere "Dâr-ı Naîm"e, yani cennete gönderiliyordu. Bu arada "bir ağacın meyvesinden" yememeleri de tenbih ediliyordu. Ancak bu "şecere-i menhiyye"den, yani haram ağacın meyvesinden yememezlik edemiyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk her ikisini de ceza olarak dünyaya indiriliyordu. Böylece insanlık tarihi başlıyordu. Bu arada Ali Tevfik, tarihçiliğin gereği bir dipnot atmaktan kendini alamıyordu: Hazret-i Âdem'in Serendip, yani bugünkü Sri Lanka Adası'na, Hazret-i Havva'nın ise Cidde'ye indiği rivayet olunuyordu.

Memduh Süleyman'ın *Darwinizm* kitabı.

Subhi Edhem'in *Darwinizm* kitabı, 1327.

HİLKAT VE TUFAN

Bu bilgiler II. Meşrutiyet yıllarına kadar tarih ders kitaplarında yer alan ilk zamanların başlangıcı, insanlığın doğuşuydu. Be nzer bilgiler, yüksekokullarda da okutuluyordu. İlk Jön Türklerden Mehmed Murad'ın altı ciltlik *Tarih-i Umumî* adlı eserinin birinci cildi de ilk zamanlara ayrılmıştı.[4] "Ezmine-i Mütekaddimeden Şark ve Yunanistan'a" başlığını taşıyan bu bölümde aşağı yukarı Ali Tevfik'in görüşleri harfiyen tekrarlanıyordu. "Tarih-i Mukaddes" ile başlayan kitap ardından "temeddün"e, yani uygarlık tarihine geçiyordu. Şarkî Asya, Mısırlılar, Akvam-ı Samiyye, İranlılar, Yunanîler, Atina Cumhuriyeti ve Makedonlar ilk cildin diğer alt başlıklarıydı.

Mizancı Murad'ın da kitabında ilkçağın ilk alt başlıkları "Hilkat" ve "Tufan"a ayrılmıştı. "Hilkat-ı Âlem — Hazret-i Âdem ve Zürriyeti — Tufan — İnsâl-i Beşeriyye" bu bölümleri oluşturuyordu: Yani Âdem'in yaratılışı, Hazret-i Âdem ve zürriyeti, Tufan ve Beşeriyetin yayılışı". Mizancı Murad kaynak konusunda aynen Ali Tevfik'in görüşlerini paylaşıyordu: "Hilkat-ı Âlem — Hilkat-ı Âlem ve hilkati müteakib olan ezmine-i mütekaddime hakkında malumat almak için kütüb-i mukaddeseden başka me'haz yoktur. ... Tevrat-ı şerif tarihe müteallik hayli malumat vermiş olub malumât-ı mezkure kütüb-i saire tarafından dahi zikr ve tafsil olunmuştur."

Mizancı Murad'ın kitabı yüksekokullara yönelik oluşu nedeniyle insanlığın yaratılışını daha ayrıntılı bir biçimde ele alıyordu. "İnsâl-i Beşeriyye" yani "insanlığın yayılışı bölümünü Hazret-i Nuh'a hasrediyordu. Hazret-i Nuh, Hazret-i Âdem'in ardından ikinci "ebü'l-beşer", yani insanlığın ikinci babası, olarak gösteriliyordu. Bu arada Hazret-i Nuh'un Ham, Sam, Yâsef adlarındaki üç oğlunun dünyayı imar edip iskân eden kavimlerinin ilk halkalarını oluşturdukları belirtiliyordu. Bu tarih kitabında Kara Afrika'nın oluşumunu da öğrenmiş oluyorduk: "Ham'ın bir kabahati üzerine pederi tarafından hakkında beddua vaki' olduğundan nesli renkçe kara olmuştur" bu konuda kitapta yer alan satırlardı. Bugünkü dille, Ham bir kabahati nedeniyle babası Hazret-i Nuh'un bedduasını alıyor ve Ham'ın nesli "renkçe kara" oluyordu. Böylece Kara Afrika'nın insanlarının derilerinin neden kara olduğu açıklanmış oluyordu.

Kısaca özetlersek "tarih-i mukaddes" tüm ders kitaplarında II. Meşrutiyet'e kadar ilkçağın başlangıcı olarak okutulacaktı.

"MUKADDES"TEN "TEMEDDÜN"E

Türkiye'de II. Meşrutiyet'le birlikte "hürriyet" ilan ediliyor, bu bağlamda tarih anlayışında da bir dönüşüm gözleniyordu: Bundan böyle "pozitivist" tarihçilik kısa sürede benimseniyordu. Bunda Meşrutiyet aydınlarının III. Cumhuriyet Fransa'sının izinden gitme kaygıları yatıyordu. Emile Durkheim sosyolojide yol gösteriyor; Charles Gide iktisadî düşünceyi belirliyor; Charles Seignobos

tarihçiliğimizin ana referans noktası oluyordu. 19. yüzyılın romantik "ulusal" tarih anlayışı Seignobos'un eserlerinde bariz bir biçimde ortaya çıkıyordu. Osmanlı topraklarında da 1908'in bir devrim olarak algılanışı Fransız Devrimi'ne gönderme

yapmayı gerektiriyordu. "Hürriyet, Musavat, Uhuvvet" ya da "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" İttihatçıların da şiarı olacaktı.

II. Meşrutiyet yıllarında yazılan tarih ders kitapları büyük ölçüde Fransa'ya ve Fransız Devrimi'ne odaklanacaktı. Türkiye'de ulus-devletin inşası ile III. Cumhuriyet'in sosyoloji ve tarih perspektifleri arasında doğrudan bağlar kuruluyordu. Mustafa Kemal'in tarih anlayışı da bu kitapların sonucu biçimlenecekti. Fransız Devrimi'ne hayranlığını ileriki yıllarda birçok kez ifade edecekti.

II. Meşrutiyet'le başlayan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da etkinliğini sürdüren tarih anlayışının en önemli özelliği "pozitivist" bir perspektifle "uhrevî" olanın "dünyevî" olandan ayrılmasıydı. Artık "tarih-i mukaddes" ders kitaplarından çıkarılıyordu. Bunlar din derslerinin alanı oluyordu. İnsanlığın doğuşu, evrimi türü bir bilgi bundan böyle tarih kitaplarında yer almıyordu. Doğrudan "temeddün" diye nitelediğimiz "uygarlıklar tarihi" ile ilkçağ tarihine başlanıyordu. Maarif-i Umumiyye Nezareti Telif ve Tercüme Kütüphanesi yayını olan ve sultanî yani liselerin edebiyat şubesi onuncu sınıflarında okutulan tarih-i kadim yani ilkçağ [eski] tarihi "akvâm-ı kadime" adı altında Batı Asya ve Grek uygarlıklarıyla başlıyordu. İlk konu "Mısır ve Mısırlılar", onu izleyenler ise "Keldanistan", "Asurîler" , "İbraniler", "Fenikeliler" ve "İranlılar"dı. Henüz Ortadoğu'nun ötesinde, Çin, Hint gibi uygarlıklar kapsanmıyordu. Bu kitap Ali Reşad'ın kaleminden çıkmıştı.[5] II. Meşrutiyet'in ilanından

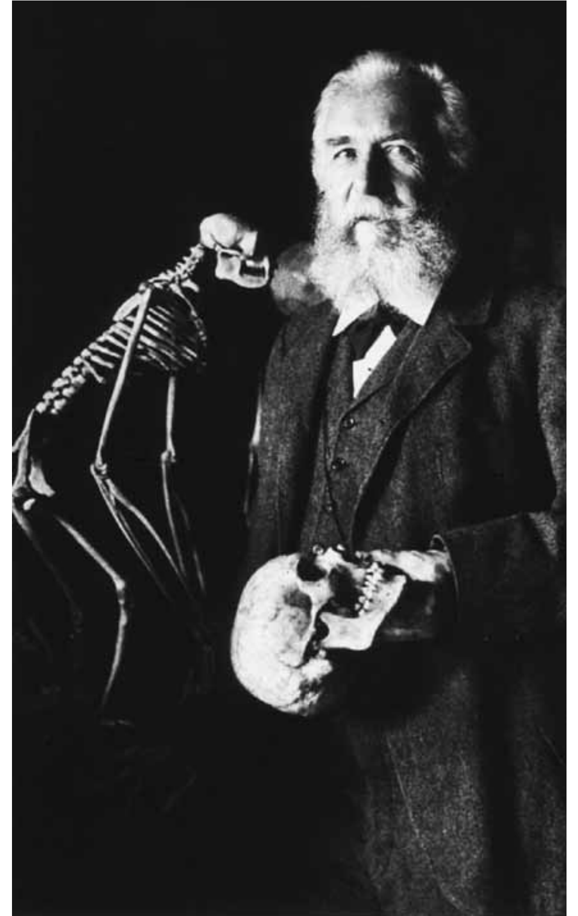
II. Meşrutiyet'le başlayan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da etkinliğini sürdüren tarih anlayışının en önemli özelliği "pozitivist" bir perspektifle "uhrevî" olanın "dünyevî" olandan ayrılmasıydı. Artık "tarih-i mukaddes" ders kitaplarından çıkarılıyordu.

20'li yılların sonlarına kadar eğitim sürecinin hemen hemen her evresi için Ali Reşad ders kitapları yazmıştı. Bu kitaplarda büyük ölçüde ünlü Fransız pozitivist tarihçi Charles Seignobos'dan esinlenmişti. Ta ki 1930'ların başında Türk tarih tezlerinin ortaya atılışına değin...

Ancak aynı tarihlerde kimi ders programlarında "tarih-i tabii" yani doğa tarihi başlıklı bir ders yer aldı. "Tarih-i tabii" kitaplarında ilk kez Darwin'den de söz edilmeye başlandı. Böylece, en azından Balkanlar'da ve İstanbul'da Darwin artık Osmanlı aydını tarafından bilinir oldu. Bu evrede Darwin'in görüşlerinin yayılmasında iki "kütüphane" yani yayın dizisi başı çekti. Bunlar Ulum-ı Tabiiyye ve İctimaiyye Kütüphanesi ile Teceddüd-i İlmi ve Felsefi Kütüphanesi idi. Her iki kütüphane de başlığı Darwinizm olan birer kitap yayınlamışlardı. Bunlardan 1911'de basılan ilkinin yazarı Subhi Edhem'di. Mustafa Kemal'in de okuduğu Manastır Askerî İdadîsi'ndeki öğrencilerine ithaf ettiği bu kitap Manastır'da Beynelmilel Ticaret Matbaası'nda basılmıştı.[6] Bu yayından iki yıl sonra Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi'nin yayınladığı Edward Hartmann'ın *Darwinizm — Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikatler ve Hatalar* adlı eseriydi. Aslı Almanca olan bu kitabın Fransızca çevirisinden Türkçeye Memduh Süleyman çevirmişti.[7] Yine aynı yayınevi tarafından çıkarılan ve Darwin'in izinden giden Ernst Haeckel'in bir kitabı yayınlanmıştı. Baha Tevfik ve Ahmed Nebil tarafından *Vahdet-i Mevcud — Tabiat Âleminin Dini* başlığıyla Türkçeye çevrilen eserde Darwin'e ve evrim

Ernst Haeckel, *Vahdet-i Mevcud — Tabiat Âleminin Dini*, çevirenler: Baha Tevfik ve Ahmed Nebil, İstanbul.

Ernst Heinrich Philipp August Haeckel (d. 16 Şubat 1834, Potsdam - ö. 9 Ağustos 1919, Jena).

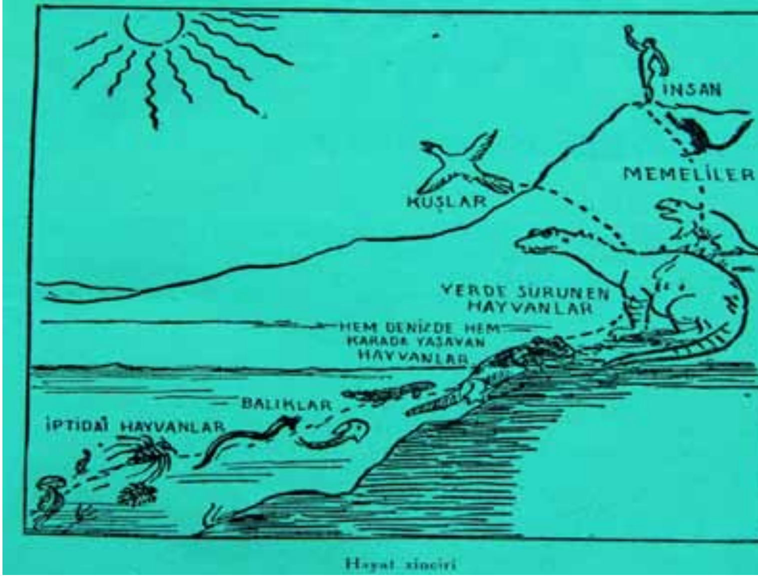

kuramına geniş yer veriliyordu.[8] İnsanın kökeni konusunda bu kitapta şu satırlar yer alıyordu: "En adi bir mukayese insan ile maymun arasın-

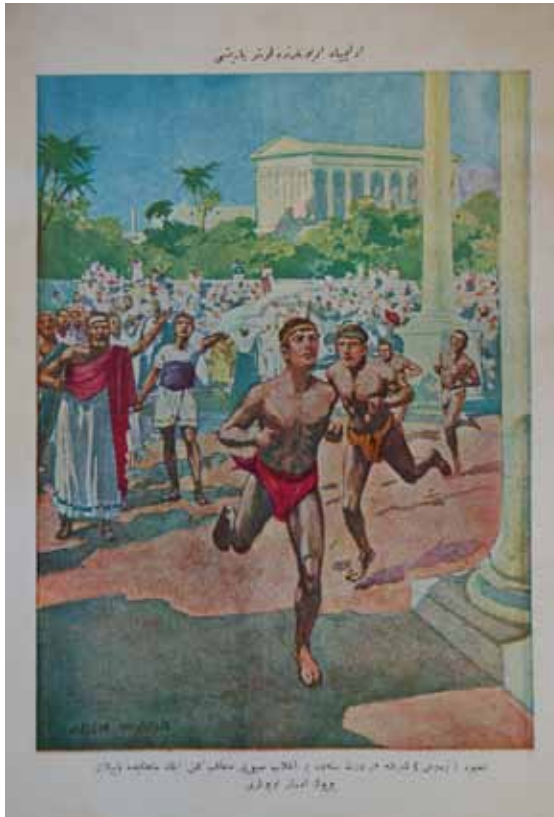
Hayat zinciri: İptidaî hayvanlar, balıklar, hem denizde hem karada yaşayan hayvanlar; yerde sürünen hayvanlar, kuşlar, memeliler ve insan.

***Cihan Tarihinin Umumî Hatları* — [1927-1928] Beş cilt.**

***Cihan Tarihinin Umumî Hatları* kitabında koşu yarışı.**

Gazi, bundan böyle yeni Cumhuriyet'in tarih anlayışını kökten değiştirmeye kararlıydı. 1929 İktisadî Buhranı da bu kararında etkili olacak, artık Avrupa yörüngeli bir tarih anlayışından kopmanın zamanı geldiğine karar verecekti. Ayrıca laik bir Cumhuriyet'in tarih anlayışı her türlü "uhrevî" unsurlardan arındırılarak ele alınmalıydı.

daki sıkı münasebeti ve şekil birliğini irae eder. Bu münasebetlerin büyük bir kısmı esasen memeliler arasında da müşterekdir. Günden güne daha ziyade tabiata ve tabiatın bu gibi uzvî cüz'leri arasına nüfuz eden 'teşrih' ve 'mukayese-i teşrih' fenleri bize isbat ediyor ki insan ile insana benzeyen hayvanlar [goril, şempanze, orangutan] arasındaki şekil ihtilafı yine bu hayvanlarla sair maymunlar arasındaki ihtilafdan daha ehemmiyetsiz ve daha cüz'idir."[9] Manastır Balkan Harbi'nde yitirilmiş, Ulum-ı Tabiiyye ve İctimaiyye Kütüphanesi İstanbul'a nakledilmişti. 1911'de *Darwinizm* kitabı basılan Subhi Edhem 1914 yılında yine aynı yayınevinden *Lamarkizm* adlı kitabını yayınlatacaktı.[10]

Kısaca, II. Meşrutiyet tarih ders kitaplarından "mukaddes" silinmiş, bu arada "tarih-i tabii", doğa tarihi anlayışıyla sınırlı oranda insanın evrimine yönelik bilgileri içeren kitaplar yayınlanmıştı. Tarih kitapları artık "temeddün"den yanaydı. Ali Reşad'ın 1928 müfredat programına göre hazırladığı "Umumî Tarih" kitapları bu konuda bizleri geniş bir biçimde aydınlatıyordu.[11] "Orta mektep ve lise birinci devrenin muaddel tarih müfredat programı" ilkçağlar için "Kable'l-tarih, Şark Milletleri, Eski Türkler, Yunanîler ve Makedonyalılar, Romalılar, Şarkî Roma ve İran ve Garp — Ortazamanın mebâdisi"ni öngörüyordu. "Tarihin başlangıcı" başlıklı "methal" yani giriş bölümünde ilk insanların arz üzerinde ne zaman ve nerede ortaya çıktıklarının bilinmediği, yalnız "çok eski zamanlarda yeryüzünde insanların bulunmuş oldukları" belirtildikten sonra jeoloji âlimlerinin arzın değişik tabakalarını birinci, ikinci, üçüncü vs. gibi değişik devirler altında sınıflandırdıkları, tahminlere göre insanın dördüncü devrin başlangıcında, yani milattan yüz bin yıl önce var olduğu kaydediliyordu. Kısaca insanlık tarihi beş altı bin yıllık "uhrevî" bir geçmişten uzaklaştırılarak jeolojik devirlere bağlanıyordu. Her ne kadar insanlığın zaman olarak çok daha eski tarihlere çekiliyorsa da, insanın nasıl var olduğu en azından ders kitaplarında yer almıyordu.

HERBERT GEORGE WELLS VE EUGÈNE PITTARD

1930'lu yıllarda Mustafa Kemal'in öncülüğünde gündeme gelecek olan Türk tarih tezlerinin tabanı iki önemli kitaba dayanacaktı. Bunlardan ilki ünlü antropolog Eugène Pittard'ın *Irklar ve Tarih* [*Les Races et l'histoire*] başlıklı kitabıydı.[12] 1920'lerin ortalarından itibaren Türkiye'de antropoloji bilimine ilk adımlar atı-

lıyor, İstanbul Tıp Fakültesi'nde Antropoloji Enstitüsü kuruluyordu. Enstitünün yayın organı *Türk Antropoloji Mecmuası*'nın yazarları arasında yer alan Eugène Pittard, 1910'ların başından itibaren Türkiye'de antropolojik incelemelerde bulunuyordu. Daha önce *Toplumsal Tarih* dergisinde yayınladığımız beş makalede Eugène Pittard'a geniş yer ayırdık.[13] *Irklar ve Tarih*'in Fransızcası 1924'te yayınlanacak ve kısa bir süre sonra Mustafa Kemal'in kütüphanesine ulaşacaktı.

Ancak, Atatürk'ün tarih anlayışında Herbert George Wells en az Eugène Pittard kadar etkili olmuştu. 1930'ların Türk tarihçiliğinde Darwinist açılımın asıl öncüsü olan bu kişiydi. H. G. Wells kısaltılmış ismiyle bilinen Herbert George Wells döneminde tanınmış bir yazardı. En az tarihçiliği kadar kurgubilim alanındaki eserleriyle ünlenmişti. Jules Verne ve Hugo Gensback'la birlikte modern çağların kurgubilim ustasıydı. *The Time Machine*, *The Island of Doctor Moreau*, *The Invisible Man*, *The War of the Worlds*, *When the Sleeper Wakes* ve *The First Men in the Moon* eserlerinin önde gelenleriydi. Bunların bir kısmı filme de alınmıştı. H. G. Wells'in çoğu kurgubilim kitabı toplumsal içerikliydi ve ileriye dönük öngörülerde bulunuyordu.

H. G. Wells, alt orta sınıf bir aileden geliyordu. Babası bahçıvan, annesi hizmetçiydi. Babası bir süre beysbol oynayarak ek gelir elde ediyordu. Ancak sakatlandıktan sonra, H. G. Wells çok genç yaşta çalışmak zorunda kalmıştı. H. G. Wells yedi yaşında bacağını kıracak ve uzun süre eve hapsolacaktı. Okuma zevki işte o aşamada gelişecekti. Gençliğinde Platon'un *Cumhuriyet*'ini okumuş, eleştirel mantığı edinmişti. Bugün Londra'da The Imperial College'ın bünyesinde yer alan The Royal College of Science'da biyoloji okumuştu. Hocası ünlü Darwinist Thomas Henry Huxley'di. Reformist sosyalist görüşleriyle İngilizlerin entelektüel kulübü Fabian Society'de aktif olacaktı. İngiliz İşçi Partisi'ne katılıcak, kadın hareketini ve *suffragettes*'leri destekleyecekti. Türkiye ise 1927 yılında H. G. Wells'i tarihçi olarak tanıyacaktı. 1930'lu yıllarda Hitler Almanya'sı kitap yakmaya başladığı zaman hedefteki ilk yazarlardan biri H. G. Wells oldu.

H. G. Wells ortalıkta doğru dürüst bir dünya tarihi olmayışından yakınarak 1919 yılında küçük kitapçıklar halinde *The Outline of History* adlı dünya tarihini yayınlamaya başladı. Bu kitap 1920 yılında kitap halinde çıkınca "best seller" olacak ve İngiltere ve Amerika'da kısa sürede iki milyon satacaktı. *The Outline of History* 20. yüzyılda en çok satan ikinci "best seller" olarak kayıtlara geçecekti.

ATATÜRK VE H. G. WELLS

Bu dünya tarihinden Türkiye'de ilk söz eden Gazi Mustafa Kemal'di. 1925 Fransızca baskısı *Esquisse de l'histoire universelle*'i okuyan Gazi, kitaba ve yazarı H. G. Wells'e 1927'de Cumhuriyet Halk Fırkası ikinci kurultayında okuduğu *Nutuk*'ta iki sayfa ayıracaktı. Gazi, Wells'in savunduğu "dünya devleti" teziyle "hilafet"in yapılanması arasında bir bağ kuruyordu. Türk Dil Kurumu baskısı bugünkü dille *Söylev*'de Atatürk şu satırlara yer veriyordu: "Baylar, İngiliz tarihçilerinden Wells iki yıl önce bir tarih kitabı yayımladı. Bu kitabın son sayfalarında, "Dünya Tarihinin Gelecek Evresi" başlığı altında birtakım düşünceler vardır. Bunlar birleşik bir dünya devleti (Un gouvernement fédéral mondial) kurmak konusu ile ilgili idi. Wells, bu bölümde, birleşik bir dünya devletinin nasıl kurulabileceği ve böyle bir devletin önemli ayırıcı niteliklerinin neler olacağı üzerindeki düşüncelerini ortaya atıyor; adaletin ve tek bir yasanın buyruğu altında dünyamızın alacağı durumu canlandırmaya çalışıyor."[14]

Gazi, H. G. Wells'in kitabından çok etkilenmişti. Yanını çizdiği bir paragrafta artık tarihçiliğin jeolojistlerin, paleontolojistlerin, ambriyolojistlerin, her kesimden doğa bilimcilerinin, ruhbilimcilerinin, etnolojistlerin, arkeolojistlerin, filolojistlerin ve tarih uzmanlarının ortak çalışmalarıyla şekilleneceği belirtiliyordu.

Herbert George Wells (21 Eylül 1866 - 13 Ağustos 1946), *Dünyalar Savaşı*, *Görünmez Adam*, *Dr. Moreau'nun Adası* ve *Zaman Makinesi* adlı bilimkurgu romanlarıyla da tanındı.

"Wells'in dört beş koca ciltlik tarihi birçok arkadaşa forma forma dağıtılıyor; değil yalnız cilt cilt tercüme etsinler diye; hattâ çabucak fasıl fasıl ayrı ayrı Türkçeye çevirsinler ve tercümeler bir an önce basılsın diye... Üslûpların birbirini tutmamasında bazı eksiklik kalacak mı; zararı yok; elverir ki yeni tarih görüşünü ve kavramını Türk aydınına gösterecek bir örneğin bütünü hemen göz önüne konsun... Bunda profesör, bilgin, mütehassıs, Milli Eğitim Bakanlığı, Devlet Matbaası hepsi birden seferber ediliyor."[17]

Gazi, bundan böyle yeni Cumhuriyet'in tarih anlayışını kökten değiştirmeye kararlıydı. 1929 İktisadî Buhranı da bu kararında etkili olacak, artık Avrupa yörüngeli bir tarih anlayışından kopmanın zamanı geldiğine karar verecekti. Ayrıca laik bir Cumhuriyet'in tarih anlayışı her ropoljik içerikteydi. Bundan böyle Darwin'in evrim kuramı tüm 30'lu yıllarda ders kitaplarında yer alacak, bu arada din ve "tanrı" konusu da yoruma açılacaktı.

TARİH I VE TARİH ÖNCESİ

30'lu yılların ders kitaplarının temeli 1931 yılından itibaren birkaç baskısı yapılan Türk Tarih Tetkik Cemiyeti tarafından yazılan dört ciltlik *Tarih* kitaplarıydı. Bu *magnum opus*'un bizi ilgilendiren ilk cildi "Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar"ı kapsıyordu. 1933 yılında ortaokul ve ardından ilkokul versiyonları da yayınlanacaktı. 30'lu yıllarda bu ders kitaplarının kapağında yazarları yer almıyordu. Ancak, 1940'lı yıllarda ders kitaplarının yazarlarının da belirtilmesi 30'lu yıllardaki "gizil" yazarlar hakkında da bizlere ipuçları veriyordu. Örnek vermek gerekir-

Gördük ki, hayat zincirinin son halkası insandır. Bu zincire nazaran insanın sair memeli hayvanlar gibi, basit bir sınıfa ait cetlerden geldiği kanaatine varılır. Filhakika umumiyetle iddia olunur ki, insanın ve büyük maymunların müşterek bir cetleri vardır. Bu cet dahi, daha basit şekilleri haiz bir nesilden, ilk memeli hayvan cinslerinin birinden ayrılıyor. Bu memeli hayvan da bir nevi yerde sürünen hayvandan ve nihayet bu da balıklardan geliyor. Bunların hepsi de ilk hayat şekli olan iptidai hücreye dayanıyor. Hülâsa insanlar, sularda kaynaşıp çırpınan bir mevcuttan, çok yavaş yürüyen bir tekâmülle, bugünkü şekle geldiler.

İnsanların zuhurundan evvel dünyada yaşamış olan hayvanlar.

Böylece bu kitap yepyeni bir tarih anlayışı geliştiriyor, ayrıca Gazi'nin de duyarlı olduğu "emperyalizm" konusuna geniş yer veriyordu. Bu nedenle Gazi kitabın bir an önce Türkçeye çevrilmesini buyuracak ve Fransızca nüsha bölümlere göre parçalanarak Fransızca bilen belli başlı müderris ve münevver kişilere dağıtılacaktı.[15] Kitap kısa sürede ilk iki cildi 1927'de, diğer üç cildi 1928'de olmak üzere beş cilt olarak yayınlanacaktı.[16] Toplam 39 fasıldan oluşan kitabın öyküsüne Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk Tarih ve Dil Kurumları – Hâtıralar* adlı kitabında şu satırlarla yer verecekti:

türlü "uhrevî" unsurlardan arındırılarak ele alınmalıydı. İnsanın türeyişi dinsel anlatının ötesinde bilimsel temellere oturtulmalıydı. Bu süreçte antropoloji ve arkeoloji tarihle bütünleşiyor ve yepyeni bir tarih anlayışı benimseniyordu. İşte bu nedenle önce antropoloji ardından arkeoloji 30'lu yıllarda önem kazandı; yeni bir tarih anlayışına yol açtı.

H. G. Wells ve Eugène Pittard'ın etkileri daha 1932 ilk Türk Tarih Kongresi'nde bariz bir biçimde görülecekti. Özellikle Atatürk'ün sofrasında kurgulanan Afet Hanım'ın kongre açış tebliği dünyanın oluşumundan başlıyordu; jeolojik ve ant-

se *Orta Okul İçin Tarih I*, kitabının 1940'lı yıllardaki nüshalarının üzerinde yazar olarak Faik Reşit Unat [Yükseköğretim Genel Müdürü] yer alıyordu. 1933'te yayınlanan *Ortamektep İçin Tarih I*'in yazarı kitap kapağında belirtilmemişse de, kitap satırı satırına 1940'lı yıllarda basılanların içeriklerini tekrarlıyordu. Ancak önemli bir fark vardı: O da birazdan ayrıntılarıyla belirteceğimiz gibi 1940'lı yıllarda tarih kitapları artık Darwin'den, evrim kuramından ve "din-dışı" anlayıştan arındırılmış şekilde basılmaya başlanmıştı.

Önce ana kaynağı ele alalım ve kademe kademe ders kitaplarına inelim.

Türk Tarih Tetkik Kurumu tarafından 1931'den itibaren basılan dört ciltlik tarih kitapları ilk evrede liseler için tasarlanmıştı. Ancak ortaokullarda da okutulmuştu. Zira ortaokullar için alternatif bir ders kitabı yoktu. Ancak dört cildin 1933'ten itibaren ortaokullar için kısaltılmış versiyonları çıkmaya başladı. Bu kitapların H. G. Wells'ten esinlenen Darwinist içeriği ilk cilt, "Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar"da somut olarak görülecekti. Anahtar sözcük ise "hayat zinciri"ydi. 1930'lu yıllarda, ilk, orta, lise, tüm ders kitaplarında yer alacak olan "Hayat Zinciri" evrim kuramının ta kendisiydi.

İnsanın ceddi olarak nitelenen ilk canlı kayalar arasında saklanan koşucu bir mahlûktu. Bu mahlûk kolayca ağaçlara tırmanabiliyor, ayaklarının başparmaklarıyla ikinci parmakları arasında herhangi bir maddeyi tutabiliyordu.

Wells'in kitabının Osmanlıcasında "Beşeriyatın Zuhuru ve İnkişafı" başlığı altında büyük maymunlar, yarı insanlar ve ilk insanlar.

HAYAT ZİNCİRİ VE EVRİM KURAMI

"Hayat zinciri"nin öyküsünü ana başvuru kitabı *Tarih I*'den izleyelim: 18. yüzyılın kabaca ilk çeyreğine kadar dünyanın beş, altı bin yıl önce yaratıldığı insanlığın Basra'ya iki günlük yolda, Fırat Nehri üzerinde bulunan "cennet"te doğduğu sanılıyordu. Bu kanının kaynağı din kitaplarındaki öykülerdi ve bunlar gerçekmişçesine algılanıyordu. Oysa artık, yaşamın altı bin yıllık değil, milyonlarca yıllık olduğu anlaşılmıştı. Bu anlayışın kaynağı, yeryüzündeki kaya tabakaları ile onların arasındaki fosiller ya da kayalar içinde gömülü kalmış eski dönem bitki ve hayvanlarının taş kesilmiş kalıntıları ya da bunların kayalar içinde şekil kalıplarıydı.

Dünya, güneşten koparak oluşmuş, zamanla şeklini, görünümünü değiştirmiş, sürekli evrilerek bugünkü şeklini almıştı.Yaşam ise, yeryüzü karalarında, denizlerinde ve havasında oluşmuştu. Tüm bu evrime "hayat zinciri" deniyordu. İlk yaşamın izleri yer yuvarlağının kabuğunu oluşturan kaya tabakalarında gözleniyordu. Bunlar yaşamın kayıtlarını tutan "siciller"di. Bu sicillere göre en eski kayalarda yaşam belirtilerine rastlanmıyordu. Çok sonraları kayalarda ilk belirtiler görülmeye başladı. Ancak bunlar küçük hayvan kabukları, deniz otlarının sapları gibi pek basit belirtilerdi. Ardından, bir iki milyon yıl süren bir evrede denizlerde ilk balıklar ortaya çıktı. Bu evrede kara parçaları henüz yoktu. Hayat zincirinin ilk halkası sularda, sıcak, güneşli, sığ bataklık suda, çamur ya da kum üzerinde başladı. Oradan açık sulara, denizlere yayıldı.

Yaşamın ince, sulu çamur şeklinde ve "yarı hayat" halinde, doğal koşullar altında başlayarak ve çok yavaş bir şekilde, yaşama özgü nitelikleri kazanmış olması olasılığı yüksekti. Ancak şunu kabul etmek gerekirdi; yaşam doğanın dışından gelmemişti, doğanın üzerinde bir "amil"in eseri değildi. Yaşam, tıpkı suyun buhar olması, bazı cisimlerin billura dönüşmesi, toprağın ısınması türünden bir doğa olayıydı. Hayat gerekli doğal nedenlerin bireşimiyle "kendiliğinden" oluşmuştu.

Denizlerden bir süre sonra, değişik türde kalın bataklık bitkileri görüldü. Bu bitkilerin çoğu, büyük ağaçlara benzer yosunlar, ağaç büyüklüğünde otlardı. Bu arada karalar oluştu. Birçok hayvan türleri denizden karaya çıkmaya başladı. Bunlar hem kara, hem deniz hayvanlarıydı. Karada bataklıklarda yaşıyorlardı. Bu arada dünyada soğuk ve sıcak olmak üzere birbiri ardınca değişik iklimler oluştu. Bu devirlerde yeni bir hayvan silsilesi türedi. Bunlar, artık kayalar arasında yaşıyor, yerde sürünüyorlardı. Ayrıca devasa hayvanlar ortaya çıktı. Bunlar sık ormanlarda

koşuşuyor, zıplıyorlardı. İlk memeli hayvanlar küçük mahluklar olarak aynı devirde ortaya çıkacaktı.

YERYÜZÜ VE SON HALKA İNSAN

Bir süre sonra yeryüzünün haritası kabaca bugünküne benzedi. İlk yaşamın başlangıcından bu evreye kadar geçen sürenin 60 ila 600 milyon yıl olduğu tahmin ediliyordu. Bu yeni devrin başlaması ile ilk kez yeryüzünde meralar ve ot yiyen hayvanlar oluştu. Bu hayvanların bir kısmı sürüler halinde bir arada bulunuyor, birbirleriyle temas kuruyorlardı. Birliktelikler bir anlamda toplumsal yaşamın ilk göstergeleriydi. Zamanla evrim süreci yaşandıkça bitkilerin ve hayvanların bugünküne benzerleri arttı. Günümüzün gelişmiş memeli hayvanları oluştu. Bunlar arasında nihayet maymunlar görüldü. Bunları kuyruksuz maymunlar ve nihayet insan izledi.

HAYATIN BAŞLAMASI VE İNSANIN ZUHÛRU

MANZARALAR VE DEVİRLER

ŞİMDİKİ DEVİR

Tarih I kitabında "Hayatın Başlaması ve İnsanın Zuhûru".

Görüldüğü gibi, hayat zincirinin son halkası insandı. Bu zincire göre insan diğer memeli hayvanlar gibi, daha basit bir sınıfa ait cetlerden geliyordu. İnsanın ve büyük maymunların ortak bir cetleri vardı. Bu cet dahi, daha basit biçimlere haiz bir nesilden, ilk memeli hayvan cinslerinin birinden ayrılarak oluşmuştu. Bu memeli hayvan da bir tür yerde sürünen hayvandan ve nihayet bu da balıklardan türemişti. Bunların hepsi ise ilk yaşam şekli olan ilkel hücre "iptidaî hücre"ye dayanıyordu.

Böylece "hayat zinciri" insanla sonuçlanıyordu. İnsanın ceddi olarak nitelenen ilk canlı kayalar arasında saklanan koşucu bir mahlûktu. Bu mahlûk kolayca ağaçlara tırmanabiliyor, ayaklarının başparmaklarıyla ikinci parmakları arasında herhangi bir maddeyi tutabiliyordu. İnsan ceddinin dünya yüzünde yaşadığı devir, ilk Memeli Hayvan Devri'ydi. Bu evre 4-40 milyon yıl uzaklıktaydı. Fakat bu mahlûk da, doğal olarak bir cetten iniyordu. Bu cet daha eski bir zamanda, 14-140 milyon yıl uzaklıkta, yerde sürünen ve ağaçlar arasında yaşayan hayvanlar devrine özgüydü. İnsanın bu şeceresi, insanın anatomisiyle, "teşrih"iyle diğer kemikli hayvanların teşrihi arasındaki karşılaştırmaya dayanıyordu. İnsan, doğmadan önce, bedeninin geçirdiği "garip" safhalar vardı; bu konuda bilgi edinildiği takdirde evrim kuramının evrelerini göz ardı etmek olanaksızdı. "Rüşeymî hayat" ile "cenin hayatı" devirlerinde insan önce bir balık olacakmış gibi başlıyordu; yerde sürünen hayvanları hatırlatan birtakım şekillerden geçiyordu; basit memeli hayvanların bünyelerini tekrarlıyordu; hatta bir süre için kuyruğu da vardı. İnsan doğduktan sonra dahi, kişisel gelişiminde insan olarak başlamıyor, insanlığa doğru atılmak için, adeta ilk hayvanların yaptıkları gibi çırpınıp duruyordu. Kısaca, insan, sularda kaynaşıp çırpınan bir varlıktan, çok yavaş yürüyen bir evrimle bugünkü konumuna ve şekline gelmişti. İnsanın bugünkü yüksek zekâ, idrak ve kudreti milyonlarca nesil sonucu evrimi sayesindeydi. Artık insan, bugün, doğanın sonsuz büyüklüğüne ve doğa içinde kendi türünün geleceğine, gittikçe büyüyen bir irade ve bilinçle bakıyordu.

ORTA VE İLKOKULDA DARWİNİZM

1933 yılından itibaren yayınlanan ortaokul versiyonlarında bu bilgiler ana hatlarıyla içeriliyor, pedagojik bir üslupla, daha anlaşılır bir şekilde ele alınıyordu. Konu başlığı yine "hayat zinciri" idi. Hatta konu bir resimle de ifade ediliyor, sol aşağıdan sağ yukarıya doğru denizde yaşayan "iptidaî hayvanlar", "balıklar", "hem denizde hem karada yaşayan hayvanlar", "yerde sürünen hayvanlar", "kuşlar", "memeliler" ve en üstte "insan" resmediliyordu. Resmin altında "hayat zinciri" ifadesi yer alıyordu.

İlkokullarda ise "hayat zinciri" tarih kitaplarının boyutları doğrultusunda öz bir biçimde yer alıyordu. İlkokul beşinci sınıf kitabında insanın oluşumu şu satırlarda ifadesini buluyordu: "Geçen yıl okunan tarih derslerinde dünyanın ve üzerindeki ot, hayvan ve insanların bir halde kalmadıkları görülmüştü. Bunlar yavaş yavaş değişiyor, aradan uzun zamanlar geçince büsbütün başka biçimlere giriyorlar. Çok, çok uzun zamanlar içinde dünyanın karaları, denizleri değişmiş, eski otlar, hayvanlar yerine yavaş yavaş yeni cinsleri geçmiş, insanımsı maymunlardan sonra da insanlar meydana çıkmıştır. Lâkin değişiklikler bundan sonra büyümüş ve çabuklaşmıştır. Çünkü insan, hayvanlardan farklı olarak, düşünebiliyor; denemeler yapabiliyor; her şeyi karşılaştırarak kendisi için güzel, çirkin, iyi, fena, büyük, küçük, faydalı zararlı olan şeyleri ayırt edebiliyor; düşünüşüne göre gittikçe daha iyi ve güzel yiyecek, giyecek, yatacak ve barınacak yer elde ediyor."[18]

30'lu yıllar Türkiye'si bir anlamda kültür devrimini yaşamıştı. Cumhuriyet yurttaşını oluşturmak için onu geçmişten koparmak, ona yeni değerler kazandırmak gerekiyordu. Bağnaz görüşlerin çözülüşü insanın kendi evrimiyle yakından ilgiliydi. Bu nedenle tarihin başlangıç noktası in-

sanın ta kendisiydi. 30'lu yıllarda ilk, orta, lise tarih kitapları Darwinist ve evrimci kuram ışığında insanın jeneolojisi üzere bilgilerle başlıyordu. Bu anlayış Gazi'nin önderliğinde oluşturulan Türk Tarih Tezi sayesinde gerçekleştirilmişti. Gazi'nin ölümü ertesi Darwinizm rafa kaldırıldı. 40'lı yıllara geçildiğinde Darwinist evrime yönelik bilgiler tarih kitaplarından elendi. Atatürk'ün ölümüyle birlikte "hayat zinciri" kuramı da tarih kitaplarından silindi. Artık insan biyolojik bağlamda "statik" olarak algılanmaya başlandı. Bundan böyle evrim biyolojik olmaktan çıkıyor, kültürel ve toplumsal alana hasrediliyor; insan bedeni dışında maddi yaşamla bağlantılandırılıyordu.

Yukarıda belirttiğimiz, Faik Reşit Unat'ın 1933 yılında derlediği ortaokul kitabında "hayat zinciri" ayrıntılarıyla anlatılmıştı. İnsan bir evrim sonucu bugünlere ulaşmıştı. Aynı yazarın 1940'lı yılların başında yayınlanan yine *Orta Okul İçin Tarih I* kitabı "İnsanlığın ilk zamanları" ile başlıyordu. Ancak, bundan böyle "hayat zinciri" ders kitabında yer almayacaktı. Bu bölümün ilk konusu "insanların geçirdiği devirler"di. Konu ikiye ayrılmıştı: 1) Tarihten önceki zamanlar, 2) Tarih zamanları. Tarihten önceki zamanlarda, kitaba göre, artık insan fiziki bağlamda, bugünkünden farksızdı. Tarihten önceki zamanlarda yaşamış olan insan kendilerini korumak, ihtiyaçlarını elde etmek için kullandıkları araçlara göre bir zamanlamaya uğruyordu. Bu devirler, Kaba Taş, Yontma Taş, Cilâlı Taş ve Maden [Bakır, Tunç ve Demir] devirlerine ayrılmıştı. Bu devirler, insanın uygar yaşam ve sanata doğru yükselirken basıp geçtiği basamaklardı. Her devirde öncekinden daha üstün bir ilerleme vardı. Ancak bu kültürel alana özgüydü; maddi yaşamla bağlantılıydı.

Benzer durum lise kitaplarında da, Atatürk'ün ölümünün hemen ardından, daha 1939 yılında belirgin bir biçimde gözleniyordu. Atatürk'ün ölümünden birkaç ay sonra yayınlanan Şemsettin Günaltay'ın *Lise Kitapları Tarih I*'i insanın evrimine ve "hayat zinciri"ne yer vermeksizin Prehistorik Çağın Devirleri ile başlıyordu. Bu devirler Taş Devri, Paleolitik Devir, Kalkolitik Devir'di.[19] 40'lı yıllarda fizik antropolojinin kaderini Darwin de paylaşacak, fizik antropolojiden kültürel ve toplumsal antropolojiye kayılırken, evrim kuramı da bir kenara bırakılacaktı.

40'lı yıllarda 30'lara oranla ders kitaplarında gözlenen bir başka değişiklik "ülûhhiyet"le ilgiliydi. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin *Tarih I* kitabında "Ülûhiyyet mefhumunu bulan, bu mefhumun sırlarını keşfeden ve bugün dahi keşfetmiye devam eden, insan zekâsıdır." deniyordu. Bir başka deyişle Tanrı insan zekâsının ürünüydü. 1933 baskısı *Ortamektep İçin Tarih I*, kitabında bu görüş daha anlaşılır bir üslupla ifade edilecekti: "İlk Düşünceler" ve "Dinde Korku ve Umudun Yeri ", "Yıldızlar ve Mevsimler" ve" Uydurma Hikâyeler, Hurafeler. Din Nasıl Doğdu" alt başlıklarını içeren "Düşünmenin Doğuşu" bölümünde "Tanrıyı bulan, bunun sırlarını açan ve bugün hâlâ açmağa çalışılmakta olan insan zekâsıdır" satırları yer alacaktı. Bu bölümde din anlayışının nasıl bir evrim geçirdiği antropolojik veriler ışığında ele alınıyordu. Dinin doğuş nedenleri şu şekilde ifade ediliyordu: Bulaşıcı, salgın hastalıkların insanları birtakım yerlerden ve kimselerden uzaklaşmak gibi duygulara sevk etmişti. Böylece insanlar birbirlerinin korkularını pekiştiriyor, aralarında "müşterek mukaddesat an'anesi"nin doğuşuna neden oluyorlardı. Bu düşünceler arasında yasak (haram) ve pis (mekruh) önemli bir yer tutacaktı. Pislenmek korkusu, temizlenmek gereği doğuracak, buna birtakım çareler aranmaya başlanacaktı. Temizlenmek, saflaşmak özlemi din adamlarının ortaya çıkışına neden oldu. Bunlar kendi düşüncelerine göre birtakım yasaklar ortaya koyacaklardı. Bu arada insanı tehdit eden güçleri yatıştırmak, onları hoşnut kılmak için özel törenlerle kurbanlar kesme, adaklar verme âdeti doğdu. Din ilerledikçe kutsallaşan şeyler, yasaklar ve yapılan törenler çoğalmaya ve geniş kitlelere ulaşmaya başladı. İlk çobanlarla birlikte, birçok şey insan için anlamlı olmaya başladı. İnsan, sürüsünü otlattığı yerlerin ötesinde neler olduğunu anlamak merakına düştü. Çobanlar sürülerini gezdirirken gündüzleri güneşin, geceleri ayın ve yıldızların kılavuzluğundan yararlanmaya başlamışlardı. Bir süre sonra insan, yıldızların güneşten ve aydan daha güvenli bir yol gösterici olduğunu anladı. Her şeyde bir benlik düşünen insan yıldızları da kendilerini koruyan ve gökyüzünden yaptıklarını gözleyen yüksek yaradılışlı varlıklar saymaya başladı. Toprağın ekip biçilmesiyle güneşin, ayın ve yıldızların başka başka fakat değişmeyen aralıklarla görünüşlerinden mevsimlere ulaştılar. Bu hareketlerden ve mevsimlerden sayı ve ölçü fikrine vardılar. Bu arada dil zenginleşti. İnsanlar olanı biteni anlatmak yeteneğini kazandılar. Kendilerine, kabilelerine, mukaddes tanıdıklarına yeryüzüne ve olup bitenlerin nedenlerine ait birtakım masallar

1930'ların sonunda Ankara'nın en görkemli bina kompleksi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi olarak inşa edildi. Dünyada benzer bir adı olmayan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi aslında bir antropoloji fakültesi ve "mütemmim cüzleri" olarak düşünülmüştü.

söylenmeye başlandı. Böylece kabilede "müşterek anâne" ve düşünce doğdu. Bu durum insanların bazı düşünceleri kendi istedikleri gibi değil kendilerine anlatılanlar gibi kabul etmelerine yol açtı. Bu arada harman mevsimlerinde bir kısım insanların kurban edilmesi genel âdet oldu. Bu kurbanları kesecek temiz bir sınıf, ilk rahipler ortaya çıktı. Kurbanın etinden yiyerek yapılan fedakârlıktan hisseleşmek âdet oldu. Böylece kurban kesme âdeti doğmuş oluyordu. Din inanışı da zamanla bir evrim geçirdi. İlk insanın tanrı ve din hakkında hiçbir düşünce ve inanışı yoktu. İnsanlar topluluk halinde yaşamaya başladıktan sonra diğer toplumsal kurumlar gibi din fikri de doğmaya başladı. Tanrı birliği düşüncesine yaklaşıldı ve en son doğanın kudreti ve büyüklüğü öğrenildi ve anlaşılması kolay günümüz dinlerine ulaşıldı. Ortaokul kitaplarında öğretilene göre "tanrıyı bulan, bunun sırlarını açan ve bugün hâlâ açmağa çalışmakta olan insan zekâsı"ydı. Kısaca, din de insanların yaşamını etkileyen etmenlerden birisiydi. Bu nedenle insanlık tarihini öğrenirken din fikrinin nereden geldiğini ve insan toplulukları üzerinde ne gibi etkilerinin olduğunu bilmek gerekiyordu. İnsanların korku ve zaafları, bilimsel bulgularla beyinlerinin "nurlanması" sayesinde gittikçe azaldı. Benliğindeki gücü ve bağlı olduğu toplumun topluluk gücü sayesinde insan doğruyu daha açık görmeye başladı.[20]

Cihan Tarihinin Umumî Hatları **kitabında Napoleon.**

Atatürk'ün ölümünden sonra tüm bu kaydettiğimiz bilgileri içeren "Düşünmenin Doğuşu" bölümü ders kitaplarından atıldı. Tarih olaylar manzumesine dönüştürüldü. Ders kitaplarından atılan diğer bir bölüm "ırk"la bağlantılıydı. 30'lu yıllarda okutulan ders kitaplarında fizik antropoloji doğrultusunda ırk tasnifi yapıldıktan sonra öğrenciyi uyaran şu cümle yer alıyordu: "Bununla beraber ırklar arasında bugün görülen farkların tarih bakımından ehemmiyeti pek azdır. Bu fark ırkları ayırmak için kuvvetli bir esas olduğu halde, ictimaî hiçbir kıymeti yoktur. Irkların üstünlük ve geriliğini göstermez."[21] Atatürk döneminde yer alan bu paragraf onun ölümünden sonra, savaş yıllarında yayınlanan ders kitaplarında ırk bahsinden çıkarıldı. Irk yine fizik antropoloji bağlamında yorumlanacak, ancak artık "ırk ayrımcılığı" konusunda bu tür bir uyarıya gerek duyulmayacaktı.

SONUÇ: EVRİMİN SONU

Son yıllarda Türk Tarih Tezi birçok yazar tarafından Orta Asya'dan göçe ve Türklerin dünyaya yayılışına indirgenmiştir. Oysa romantik öğeler içeren bu göç trafiği 30'lu yılların tarih kitaplarının birkaç sayfasına sıkıştırılmıştı. Türk Tarih Tezi kapsayıcılığıyla özünde devrim niteliği taşıyacak bir dönüşüme yol açacaktı. Bu tez tarihin dar kalıplar içindeki diplomatik, siyasal yapısını kırıyor, onu disiplinlerarası bir yapıya kavuşturuyordu. Türk Tarih Tezi'nin diğer bir yönü tarihi çok daha geniş bir zaman eksenine oturtuyordu. Bu arada tarihyazımında en geniş bir biçimde dış kaynaklara başvuruluyordu. Eskilerin vakanüvis tarihçiliği ya da Meşrutiyet yıllarının aktarmacı tarihçiliği geride bırakılıyor, çok daha sentetik bilgilere yer veriliyordu. 1930'lu yılların Türkiye'sinde en önemli kongreler 1932 ve 1937 Birinci ve İkinci Tarih Kongreleri oldu. Dört cilt olarak özenilerek hazırlanan tarih kitaplarının özellikle antropolojik giriş bölümü ayrı bir önem arz ediyordu. İlk kez tarih öncesi ve ön tarihe iniliyor, insanlığın evrimi bilimsel bir tabana oturtuluyor, arkeoloji ile tarihin köprüleri atılıyordu. Aynı titizlik ortaokul kitaplarında da gözlendi. Cildiyle, kâğıdıyla, renkli sayfalarıyla, özenli baskılarıyla 1930'ların ders kitaplarının düzeyine bugün bile ulaşılamadı.

Türkiye'de çağdaş tarihçilik Türk Tarih Tezi ile başlayacaktı. Antropoloji, arkeoloji ve filolojiyle bütünlenen bu tezin somut ürünü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi oldu. Türkiye'de sosyal ve beşeri bilimlerin temellerinin atıldığı akademik birim Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi idi. 1930'ların sonunda Ankara'nın en görkemli bina kompleksi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi olarak inşa edildi. Dünyada benzer bir adı olmayan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi aslında bir antropoloji fakültesi ve "mütemmim cüzleri" olarak düşünülmüştü. Kuruluş aşamasında İstanbul Fen Fakültesi bünyesindeki Antropoloji Enstitüsü alelacele Ankara'ya taşınmış ve Ankara'da antropoloji dersleri verilmeye başlanmıştı. Yurtdışına antropoloji eğitimi için öğrenci gönderilmiş, Gazi'nin manevi kızı Afet Hanım'a antropoloji doktorası yaptırılmıştı. Dünyanın o güne kadar en geniş kapsamlı antropoloji anketi 1937 yılında Türkiye'de gerçekleştirilmişti.

Nihayet 40'lı yılların başında Ankara Üniversitesi'nin temelleri atılırken ilk rektörü Türkiye'nin ilk antropologu Şevket Aziz Kansu olacaktı.

H. G. Wells, Darwinizm ve Din
Darwinizm mesleğinin dinî ve siyasî fikirler üzerindeki tesirleri

Dünyanın yaratılması, Âdem ve Havva'nın günah işlemesi ve yılanın onları agvâ ve izlâl etmesi hikâyesinin Babil zamanından ve belki de hatta Sümerî'ler zamanından kalma bir hikâye olduğunu ve bu eski efsanenin Yahudiler'in mukaddes kitapları vasıtasıyla Hıristiyanlığa idhal edilmiş olduğunu yukarıda izah etmiştik. Hıristiyanlık kendi mukadderatını bu efsanenin mukadderatıyla birleştirmiştir. Bundan yüz sene evvel Hıristiyan âleminin hey'et-i umumiyyesi kainatın taraf-ı ilahîden sâdır olan bir sözle altı gün zarfında halk edilmiş olduğuna inanmasına mecbur idi, ve buna inanır idi; o zaman cari olan itikâda göre dünyanın hâliki birkaç bin sene evveline ve başpapaz Ussher'in tahminince kablel-tarih 4004 senesine aid ve raci bir vak'a idi. Londra kitapçılarından müteşekkil bir hey'etin 1779 senesinde neşr ettiği bir umumî tarihin müellifleri hilkat âleminin ilk gününün kable'l-milad 4004 senesi Martının yirmi birine mi, yoksa aynı senenin Eylül'ünün yirmi birine mi müsadif olduğunu kemal-i ciddiyetle münakaşa ediyorlar, ve Eylül'ün yirmi biri tarihini kabule daha ziyade mütemayil görünüyorlar idi. Garb dünyasının bütün binası hep bu tarihi nazariyeye ibtinâ' ediyor, ve halbuki bütün âlem tepeleriyle, dağlarıyla, deltalarıyla, denizleriyle bu nazariyenin butlanını bir değil bin delil ile ispat ediyordu. Büyük milletlerin kendi hayatı her ne kadar gayet samimi ve kuvvetli olsa da kum kadar metanet ve salâbetten arî esaslara istinad ediyor demektir. Şurasını tesbit etmeliyiz ki, eski Yunan ve Roma eserlerinde hilkat-i âleme daha makul birçok nazariyeler vardır. Yunan hekimi Aristoteles, bu günkü tabakatü'l-arz (jeoloji) âleminin esaslarına vakıf idi. Latin şairi felsefî nazariyelerini bu esaslardan mülhem olarak bina etti. Yukarıda gördüğümüz vechile Leonardo da Vinci (1452-1519) müstehaselerin mevcudiyetini pek medlul surette izah etti. Fransalı Descartes (1596-1650) küre-i arzın evvelce nar-ı Beyza halinde bulunmuş olduğuna dair cür'etkârâne bir nazariye meydana koydu. Ve Danimarkalı Steno (1631-11687) müstehaseneleri tasnif ve tabakat-ı arziyyeyi tetkik etmeğe başladı. Fakat ancak on sekizinci asrın sonlarına doğrudur ki, tabakâtü'l-arza olan tetkikat Sümerilerden Tevrat'a geçen kadim hikâyeye karşı olan itimadı sarsacak bir dereceyi bulmuştur.

Yukarıda zikri geçen tarih-i umumî ile beraber aynı zamanda büyük Fransız tarih-i tabiîsi âlimi Buffon "tabiatın edvârı" namiyle bir eser neşr ediyor, ve hilkat âlemini yetmiş bin yahud yetmiş beş bin sene evveline irca' ediyordu. Müşarünileyh eserini hilkat-ı âlemin devam ettiği altı güne tevafuk etmek üzere altı devreye taksim etmişti. Buffon hilkat-i âlem için tayin edilen altı günden ancak mecazi mananın kasd olunduğunu ve hakikat halde günlerin her birinin uzun bir müddet teşkil ettiğini ileriye sürüyordu.

Yeni tabakatü'l-arz ilmi umumiyetle bu nokta-i nazarı kabul ve böylece resmi Hıristiyanlık ile bir uzlaşma akd etti. Bu uzlaşma on dokuzuncu asrın evâsıtına kadar devam etti.

Hutton, Playfair, Sir Charles Lyell, ile Fransalı Lamarck ve Cuvier gibi ulemanın burada ancak isimlerini zikr edebiliriz. Garb âlemi, şu iki hayretengiz vak'ayı pek batî olarak idrak etti: Jeoloji âlemi bize ispat ediyor ki, hayatın inkişafı hilkat-ı âlem için tayin edilen altı günde gösterilen tertib ve sıraya göre vaki olmamıştur.

İkinci vakıa ise şu dur ki, her hayvan cinsinin ayrı olarak yaratıldığını söyleyen Tevrat'ın ifadesi hilafına olarak insan da dâhil olduğu halde bütün zi-hayatlar birbirinden neş'et ve teş'ib etmiştir. Vehleten anlaşılıyor ki, şu hakikat Hıristiyanlığın istinad ettiği nazariyeyi kâmilen çürütmüştür. Madem ki insan, uzun bir hayvan silsilesinden neş'et etmiştir, tabiatiyle ilk ebeveyni yani Âdem ve Havva, cennet bahçesi ve sukut yoktur. Sukut da olmayınca, bidayette bir günah işlendiği ve bu günahın izalesi lâzım geleceği nazariyesine istinad eden tarihi Hıristiyanlık da kâğıttan yapılmış bir şato gibi dağılıyordu.

Evrim Kuramı — Hayat Zinciri
Dünya ve Hayat Hakkında Yanlış Fikirler

Bundan 200 sene evveline gelinceye kadar insanlar, Yahudilerin din kitabı olan Tevrat'ın hikâyelerinde olduğu gibi inanarak dünyanın ancak 5-6 bin sene önce yaratılmış olduğunu ve insanın cennette yaratıldığını sanıyorlardı.

Artık, yer yuvarlağının kabuğunu teşkil eden kaya tabakaları üzerinde yapılan tetkikler ve bu tetkikler sırasında elde edilen kayalar içinde kalmış eski devirler hayvan ve nebatlarının taş kesilmiş veya bunların taşlar içinde şekli kalmış fosil denilen bakiyelerinden anlaşılmıştır ki hayat 6 bin değil, milyonlarca yıl önce başlamıştır. Gene milyonlarca yıl evvel güneşten kopan ve pek çok şekiller değiştirerek en son bugünkü halini almış olan yer yuvarlağının yaşı ise bundan çok daha eskidir.

HAYAT ZİNCİRİ

İlk hayat izleri — İlk hayata ait, bugüne kadar, edinebildiğimiz bütün bilgileri "kayalar sicili"nden öğreniyoruz. En eski kayalarda hiçbir hayat eserinin izi yoktur. Daha sonraki devirlere ait kayalarda raslanılan ilk hayat izleri de küçük hayvan kabukları, deniz otlarının sapları gibi pek basit şeylerdir. (İlk hayatın başlangıcından bugüne kadar 60 milyon sene geçtiği tahmin olunmaktadır.)

İlk balıklar — Yine kayalar sicilinden öğreniyoruz ki daha sonraları denizde yaşayan ilk hayvanlar, balıklar meydana geldi. Bu devirde karada henüz toprak ve hayat yoktu. Bu devrin sonlarına doğru karada birdenbire pek çelişti bataklık nebatları görünmeye başladı. Bunların çoğu büyük ağaçlar halinde yosunlar, ağaç büyüklüğünde otlardı.

Hem karada hem denizde yaşayan hayvanlar — Asırlar geçtikçe birçok şekilde hayvanlar denizden karaya çıkmağa başladılar. Bunlar karada bataklık yerlerde yaşayan hem kara, hem deniz hayvanları idi.

Yerde sürünen hayvanlar, kuşlar, ilk memeli hayvanlar — Bundan sonra dünyada birbiri ardınca soğuk ve sıcak olmak üzere iklim değişiklikleri oldu. Bu devirlerde kayalar arasında yaşayan, yerlerde sürünen yeni birtakım hayvanlar türedi. Bunlardan başka garip şekillerde gayet iri birtakım hayvanlar da çoğaldı. Bunlar sık ormanların arasında koşuşurlar ve zıpladıktan sonra ayaklarını açarak yere yavaş yavaş inerlerdi. Artık kuşlar da görülmeğe başlamıştı. Aynı devirde pek küçük mahlûklar halinde memeli hayvanlara da ilk defa tesadüf olunmağa başlandı.

Bugünkü hayvanlara ve nebatlara benzeyenler — Yeryüzünün haritası az çok bugünkü şeklini almağa başladığı sıralarda iklim sıcaklaştı ve yeni bir hayat devresi başladı. Bu devirde dünyada ilk defa olarak otlaklar ve ot yiyen hayvanlar görüldü. Bunlar arasında bir takımları sürüler halinde bir arada yaşıyorlar, birbirlerine bakıyorlar, birbirlerini taklit ediyorlar, birbirlerinin

seslerinden ve hareketlerinden anlıyorlardı. Yeryüzünde cemiyetle yaşanmağa başlanmıştı. Devir ilerledikçe nebatlar ve hayvanlar bugünkü nesillerine daha çok benzemeğe başladılar, yavaş yavaş çirkin ve kaba nesiller bugünkü tekâmül etmiş memeli hayvanlar halini aldılar. Bu hayvanların başında, sıra ile maymunlar, kuyruksuz maymunlar ve nihayet insanlar gelir.

İNSANIN CEDDİ

Hayat zincirinin son halkası insandır. Öteki memeli hayvanları gibi insanın da daha basit bir hayvan cinsinden çıkmış olması lâzımdır. İnsanların ve büyük maymunların müşterek bir cetleri vardır. Bu cet dahi, daha basit şekilli bir nesilden, ilk memeli hayvan cinslerinin birinden ayrılır. Bu memeli hayvan da bir nevi yerde sürünen hayvandan ve nihayet bu da balıktan geliyor ve bunların hepsi, geriye doğru gittikçe, ilk hayat şekli olan "iptidaî hücre"ye dayanıyor.

Ortamektep İçin Tarih I, İstanbul; Devlet Matbaası, 1933, s. 5-6.

Türk Tarih Tetkik Cemiyeti taafından yazılmış olan Tarih kitapları esas tutularak ortamekteplerin birinci sınıfları için hazırlattırılmış ve 5/8/1933 tarih ve 3626 numaralı emirle tab' ettirilmiştir.

Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'ne Göre Dinin Doğuşu

Dilin lugatçesi çoğaldıkça insanın hikâye ve nakil kabiliyeti de ziyadeleşti. Kendilerine, kabilelerine, mukaddesata, dünyaya ve her şeyin sebeplerine ait birtakım hikâyeler nakletmeye başladılar. Bu suretle bir kabile zihniyeti ve bir an'ane inkişaf etti. Bu hal, insanları istedikleri gibi serbest bir fikir ve düşünceye malik olabilmek imkânından mahrum ve bazı fikirleri, bazı telkinleri olduğu gibi kabul etmeğe mecbur ediyordu. Görülüyor ki, insanlar bu bahsettiğimiz tarihlerden itibaren şahsiyetlerinden bir kısmını feda etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Beşeriyet bugün dahi hâlâ aynı yolu takip etmektedir.

Ziraat ile beraber insanların fikrine yeni birtakım muhakeme silsileleri hâkim oldu. Hasat mevsimlerinde bir sınıf efradın kurban olarak feda edilmesi lüzumu, umumî telâkki mahiyetini aldı. Bu kurbanları kesecek diğer pak tanınmış bir sınıf meydana çıktı: ilk rahipler sınıfı. Bir de kurban edilen efradın etinden birer parça yemek merasimi yer tuttu. Gûya bu suretle fedakârlığın nimetlerinden hepsi hisselenmiş oluyorlardı. Bugün hâlâ bazı dinlerde mevcut olan kurban kesmek âdetlerinin menşei budur.

Bütün bu müşterek âdetler, inanışlar insanların aralarında zihnî ve hissî birtakım bağlar kurdu ve insanlarda müşterek düşünce ve müşterek harekete saik oldu. İşte bu hâdiseye biz bugün din namını veriyoruz. İnsanlar bu hâdise karşısında basit ve mantıkî bir telâkki ile temasa gelmiş bulunmuyorlardı; bilâkis, birtakım ruhlara, ilhamlara, emirlere ve nehiylere taallûk eden karma karışık düşüncelerle temasa gelmiş oluyorlardı.

İnsanların hayatına taallûk eden her şeyde olduğu gibi dinî meselelerde de bir tekâmül hâdisesi görünür. İptidaî insanda Allah ve din hakkında hiçbir fikir ve kanaat yoktu. Bu kadar umumî ve şümullü telâkkilere, insanın dimağı ancak yavaş yavaş alıştırıldı. Din fikri, insanlar cemiyet hayatına sarahaten atıldığı nispette genişlemeye başlar, vahdet mefhumuna yaklaşır ve nihayet, tabiatın kudret ve azametiyle daha ziyade anlaşılması kabil, hakikî bir mahiyet alır. Görülüyor ki insanlar cemaat halinde yaşamaya başladıktan sonra, diğer ictimaî müesseseler gibi din müessesesini de vücude getirmişlerdir.

Ülûhiyet mefhumunu bulan, bu mefhumun sırlarını keşfeden ve bugün dahi keşfetmeye devam eden, insan zekâsıdır.

Tarih I – Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar – T.T.T.Cemiyeti tarafından yazılmıştır, İstanbul; Devlet Matbaası, 1932, s. 22-24.

DİPNOTLAR

1 Ali Tevfik, *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*: mekteb-i mülkiye-i şahane ve-mekteb-i idadiye-i mülki üçüncü seneleri şakirdanına mahsusdur, İstanbul; Kasbar Matbaası, 1318.

2 Ali Tevfik, *Mufassal Memalik-i Osmaniyye Coğrafyası*, İstanbul; Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1329.

3 Ali Tevfik, *Fezleke-i Tarih-i Umumî*, Cild-i Evvel, Tarih-i Kurun-ı Evvelî, İstanbul; Karabet Matbaası, 1309. Mekâtib-i idadiyye-i şahane birinci sene şâkirdanına mahsusdur. Birinci Cildin Fihristi: Tarih-i Mukaddes, Şarkî Asya, Mısırlılar, Akvam-ı Samiyye, İranlılar, Yunanîler, Atina Cumhuriyeti, Makedonlar.

4 Mehmed Murad, *Tarih-i Umumî*, Birinci cild - *Ezmine-i Mütekaddimeden Şark ve Yunanistan*, Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatıyla üçüncü def'a olarak tab olunmuştur. İstanbul – Karabet Matbaası, 1307. Kitabın bölümleri: Kable'l-tarih, Şark Milletleri, Eski Türkler
Yunanîler ve Makedonyalılar, Romalılar, Şarkî Roma ve İran, Garp – Ortazamanın mebadisi.

5 Ali Reşad [Telif ve Tercüme Dairesi azasından], *Tarih-i Kadim* – Akvam-ı Kadime-i Şarkiyye ve Yunanîler, [Seignobos, Maspero ve Leon Cahun'un asârından tercüme ve iktibas edilmiştir], [Mekâtib-i Sultarniyyenin edebiyat şubesi onuncu sınıfına mahsusdur.] İstanbul; Matbaa-i Amire 1331.

6 Subhi Edhem [İdadi-i Askerî sabık tarih-i tabii muallimi], *Darwinizm*, Manastır; Beynelmilel Ticaret Matbaası, 1327. Dış kapakta yer alan içindekilerle ilgili bilgi: İcmâl-i Tarihi-Menşe'-i Envâ'-Tahavvül Kanunları-Mübarize-i Hayat-Istifa-Veraset-Tesâlüb-Netice ve Son Söz.

7 Edward Hartmann, *Darwinizm – Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikatler ve Hatalar*, çeviren: Memduh Süleyman, İstanbul; Teceddüd-i İlmî ve Felsefi Kütaphanesi: aded 10, 1329.

8 Ernst Haeckel, *Vahdet-i Mevcud – Tabiat Âleminin Dini*, çevirenler: Baha Tevfik ve Ahmed Nebil, İstanbul; Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi: aded 2, ty.

9 Ernst Haeckel, age: s. 41.

10 Subhi Edhem, *Lamarckizm*, Dersaadet; Ulum-I Tabiiyyye ve İctimaiyye Kütüphanesi, 1330. Subhi Edhem'in Meşrutiyet yıllarında çıkmış bir başka kitabı *Hayat ve Mevt* idi: Subhi Edhem, *Hayat ve Mevt*, İstanbul; Halk Kütüphanesi, Nefaset Matbaası, ty.

11 Ali Reşad, *Umumî Tarih*, birinci cilt. Son müfredat programlarına muvafık olarak yeniden yazılmıştır. İstanbul; Türk Neşriyat Yurdu, 1928 [Eski Türkçe] ve Ali Reşad (Sabık Maarif müsteşarı ve Darülfünun müderrislerinden) *Umumî Tarih*, İstanbul; Kanaat Kütüphanesi, 1929. Orta Mektep ve Lise Birinci devrenin muaddel tarih müfredat programı.

12 Eugène Pittard, *Les races et l'histoire ; introduction ethnologique à l'histoire*, Paris, 1924.

13 Zafer Toprak, "Erken Cumhuriyet'in Bilimi: Antropoloji – Türkiye'de Antropolojinin Doğuşu," *Toplumsal Tarih*, sayı 204, Aralık 2010, s. 26-33 ; Zafer Toprak, "Atatürk, Eugène Pittard ve Afet Hanım – En Büyük Antropolojik Anket," *Toplumsal Tarih*, sayı 205, Ocak 2011, s. 20-30 ; Zafer Toprak, "Âdem Havva'dan Homo-Alpinus'a – Eugène Pittard, Antropoloji ve Türk Tarih Tezi," ***Toplumsal Tarih***, sayı 206, Şubat 2011, s. 16-29 ; Zafer Toprak, "Dolikosefalden Brakisefale Türk Irkı – Şevket Aziz Kansu ve Antropolojinin Evrimi," *Toplumsal Tarih*, sayı 207, Mart 2011, s. 18-29 ; Zafer Toprak, " 'Mukaddes'ten 'Temeddün'e Kültür Devrimi – Şemsettin Günaltay ve Türk Tarih Tezi Eleştirilerine Yanıt," *Toplumsal Tarih*, sayı 208, Nisan 2011, s. 38-50.

14 Atatürk, *Söylev [Nutuk]*, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayını, 1978, s. 520-521.

15 Wells'in Kitabının Çevirmenleri: Birinci cilt: Avni Bey; Faik Sabri Bey; Muallim Ahmed Cevad Bey; Babanzade Hüseyin Şükrü Bey; Muallim Ahmed Halid Bey. İkinci cilt: Babanzade Hüseyin Şükrü Bey; Müderris Ahmed Refik Bey; Muallim Ahmed Cevad Bey; Galib Bahtiyar Bey. Üçüncü cilt: Galib Baytiyar Bey; Müderris Ali Reşad Bey; Avni Bey. Dördüncü cilt: Müderris Ali Muzaffer Bey; Muallim Ahmed Cevad Bey; Mehmed Ali Tevfik Bey. Beşinci cilt: Mehmed Ali Tevfik.

16 Herbert George Wells, *Cihan Tarihinin Umumî Hatları*, 5 cilt, İstanbul; Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, 1927-1928.

17 Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk Tarih ve Dil Kurumları – Hâtıralar – VII. Türk Dil Kurultayında söylenmiştir*, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayını, 1954, s. 51.

18 *İlkokul Kitapları - Tarih V. Sınıf* - Türk Tarih Kurumu tarafından yazılmış olan tarih kitapları esas tutularak ilkokulların beşinci sınıfları için Kültür Bakanlığı'nca yazdırılmıştır.
İstanbul; Devlet Matbaası, 1938, s. 5.

19 Şemsettin Günaltay, *Lise Kitapları Tarih I*, İstanbul; Maarif Matbaası, 1939. Kitapta yer alan bölümler: Prehistorik Çağın Devirleri - Taş Devri - Paleolitik Devir - Kalkolitik Devir,
Eneolitik Devir - Anayurtta En Eski Devletler - Anayurtta Büyük Hun İmparatorluğu - İskit İmparatorluğu - Çin, Hint, Elam ve Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Suriye Filistin, İran, Ege Havzası (Aka, Atina, Isparta, Roma).

20 *Ortamektep İçin Tarih I*, İstanbul; Devlet Matbaası, 1933, s. 21-23.

21 *Ortamektep İçin Tarih I*, İstanbul; Devlet Matbaası, 1933, s. 19.